

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

*Валентин Молодиченко, Наталія Молодиченко
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна*

Annotation. The article considers the issues of the condition, the transformation of value orientations for future primary school teachers. Globalization and the information revolution change the system of social and individual values and at the same time challenges the process of preparing the person for real life, his or her education, socialization, including the role of factors in this process, including education, science and culture. Higher education solves the issue of personal value orientations, coordinating them with the demands of society.

Key words: society, transformation, values, value orientations, primary school teacher

За сучасних умов потужними чинниками конструювання нових життєвих стилів, соціальних позицій як на груповому, так і на індивідуальному рівні стають такі об'єктивні фактори, як молодість та високий рівень освіти. Серед суб'єктивних чинників цього процесу чи не найважливішими є цінності та ціннісні орієнтації певної соціальної групи або особистості, зокрема їх динамічні характеристики, плюралістичність та амбівалентність. Саме тому молодь, насамперед, студентська, привертає сьогодні пильну увагу науковців. Їхні дослідження свідчать про значну динаміку ціннісних орієнтацій студентства, а реальна соціальна практика, зокрема, події останніх років вітчизняної історії, – про актуалізацію позицій суб'єкта суспільних перетворень [6]. Отже, звертання до аналізу змісту та спрямованості змін у ціннісному дискурсі студентської молоді та їх впливу на становлення її соціальної суб'єктності в умовах соціокультурної трансформації є актуальною суспільною та науковою проблемою.

Діалектика світових суспільних процесів, головними з яких є глобалізація та інформаційна революція, змінює систему суспільних та індивідуальних цінностей і разом з цим робить своєрідний виклик процесу підготовки людини до життя, її виховання, соціалізації, змінює співвідношення ролі чинників цього процесу, зокрема освіти, науки і культури. Прогнозуючи основні напрями перебігу подій та зміни чинників світової динаміки, намагаючись упередити суперечності, що виникають в ході цього процесу, провідні країни світу розробляють новітні моделі, технології, схеми освітньо-виховних систем, залучення людини до культури, соціалізації особистості в широкому розумінні цього слова.

Вища освіта набуває особливого значення на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Причиною цього є трансформація сучасної парадигми освіти у змісті, структурі, формах і методах вищої освіти, що забезпечується інноваціями у навчальному, виховному та управлінському процесах. За нормативними документами (концепціями, доктринами, законами про освіту) – у центрі уваги формування компетентної, духовної, конкурентоспроможної особистості. Аналіз тенденцій розвитку вищої освіти розвинених країн світу свідчить про тяжіння до глобалізації, варіативності, масовості, гуманізації, особистісної орієнтації [8, с. 210]. За таких умов основна мета інноваційного навчання – навчити людину вчитися у будь-якій ситуації. Ця мета може бути досягнута через спільну діяльність студента і викладача у формі діалогу та міжособистісних взаємодій.

Роль освіти у формуванні ціннісних орієнтацій особистості важко переоцінити. Однак, реалізується цей процес нині далеко не однозначно. Впровадження деяких освітніх інновацій останнього періоду нівелює низку функцій, поза реалізацією яких освіта перетворюється в просте “натаскування” на той чи інший предмет для складання тестів, необхідних для вступу до вишу. Складові загальної мети шкільництва – формування наукової картини світу, вміння самостійно здобувати нові знання, становлення наукового світогляду, дискурс щодо наукового (раціонального) й ненаукового (повсякденного) знання, формування первинних навичок до творчості, а головне – системи національних та загальнолюдських цінностей виявляються не реалізованими такою мірою, яка потрібна суспільству і особистості. Школа поступово перестає виконувати свою споконвічну місію – навчання і виховання особистості. А якщо зважити ще й на те, що нинішнє кризове суспільство аж

ніяк не сприяє однозначно-позитивній соціалізації особистості, проблема формування цінностей засобами освіти постає як соціальна, невідкладна, а у разі не виконання – загрозовою.

На початку XXI століття у світі започатковується процес міжінтеграційної зміни цінностей і ціннісних орієнтирів. В цьому плані важливо порівняти західну, зокрема, європейську і українську системи цінностей. Сучасні європейські цінності [9, с. 158-161] – рівність, особистість та її унікальність, відокремлення церкви від держави, релігійна терпимість і свобода – беруть початок з християнської релігії. «Християнство та Європа – це вже не синоніми [3, с. 15]. У Європейському Союзі формується нове суспільство, члени якого не мають розрізнятися за етнічним походженням і віросповіданням. Це й дасть змогу, на думку деяких авторів – прихильникам “жорсткої” глобалізації, представникам різних культур і народів утворити єдиний культурний простір. Однак не можна не брати до уваги, що християнство залишається важливою частиною європейської ідентичності, а без ідентичності побудувати спільний загальноєвропейський простір буде вкрай складно. На практиці це доказано низкою міжетнічних конфліктів у Франції, Німеччині та інших країнах Європи.

Щодо української системи ціннісних орієнтирів, то в наукових публікаціях є декілька спроб їх класифікувати та систематизувати (В. Андрущенко, І. Бех, А. Бичко, В. Горський, І. Зязюн, М. Мамардашвілі, Л. Левчук, В. Луговий, В. Сухомлинський, М. Ярмаченко). Найбільш вдалою класифікація, що запропонована О. Вишневським [1, с. 3-8]. За цією системою українські цінності можна поділити на:

1) абсолютні, вічні, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування і мають загальнолюдський характер (Доброта, Правда, Любов, Чесність, Гідність, Краса, Мудрість, Справедливість);

2) національні цінності, що є значущим для свого народу і не завжди поділяються іншими народами (патріотизм, почуття національної гідності тощо);

3) громадянські, що ґрунтуються на визнанні рівності людей і виявляють себе у застосуванні в демократичних суспільствах та в життя громадян;

4) сімейні, що діють в межах окремої родини;

5) цінності особистого життя.

Серед власне українських національних цінностей слід виділити, насамперед, цінність національної держави, яка знайшла своє вираження в

національній ідеї, що є найголовнішою і найсвятішою цінністю українців. Одвічна їх мрія мати свою самостійну, незалежну, соборну державу й щасливе, процвітаюче і демократичне суспільство та зберегти себе як націю зі своєю характерною культурою, освітою, системою виховання, духовністю загалом. Матеріалізована в Конституції України, українська національна ідея хоча й повільно, з неймовірними труднощами, але все ж реалізується сьогодні в житті. Відтак національні цінності включають в себе й державницькі та громадянські цінності – права, свободи, закони, норми, обов'язки, відповідальність, демократію, справедливість.

До цінностей українського народу, які знаходять відображення в ментальних структурах, відносять: любов до рідної землі, поклоніння природі, віру в божественне начало, поклоніння жінці-матері тощо. Крім того, українець з прадавніх часів цілком покладався на долю. Долю розуміли як вільний плін власного життя, беззастережно вірячи в те, що в кожного своя доля. Щаслива доля може бути тільки в єдності з правдою і волею, а сутність її виявляється в самоствердженні особистості в улюбленій роботі, результати якої належать насамперед родині (родина – одна з найвищих цінностей), а потім уже – суспільству. Далі серед важливих українських цінностей є цінність народної свободи. Можна також виділити українську мову як одну з головних духовних цінностей народу.

Водночас зазначимо, що останніми роками в Україні були zdeформовані, девальвовані чи усунуті як безперспективні фундаментальні цінності та пріоритети, за якими живуть європейські народи. Заради справедливості необхідно констатувати, що деякі сенсожиттєві цінності ще взагалі не сформовані у функціонально достатній мірі. А, значить девальвації та розпаду були піддані їхні сурогати, замітники, котрі інтерпретувались у ролі «цінностей нової цивілізації» [7, с. 155].

Трансформація української освіти в контексті реалізації європейського вибору передбачає впровадження інновацій у вищі і середні навчальні заклади. Філософсько-методологічною основою інноваційного підходу в освіті стає гуманістична тенденція розвитку людини, що ґрунтується на принципах вільного індивідуального творчого розвитку особистості, з урахуванням індивідуальних можливостей. Інновації освіти мають забезпечити умови для випереджального зростання потреб людини протягом усього її життя. Інноваційна освіта стосується не лише розробки і впровадження нововведень –

нового змісту, нових педагогічних технологій, а й процесу всебічного реформування освіти, якісних змін у способі діяльності особи, стилі її життя. Інноваційна система за основну мету приймає засвоєння способів діяльності людини в незнайомій ситуації, наданні досвіду творчої самостійної діяльності та створення умов для зростання і розширення особистого досвіду.

Особливу актуальність для освіти і виховання майбутніх вчителів початкової школи мають загальні проблеми гуманітаризації і гуманітарної культури людини. Гуманітаризація пов'язана із загальнолюдською культурою і загальнолюдськими цінностями, з гуманітарним простором суспільства і освіти. Гуманітаризація освіти задає духовну спрямованість освіти і вихованню. Освіта – не тільки сума знань, але і основа психологічної готовності людини до безперервності в накопиченні знань, їх переробці і вдосконаленню. Навчання щодо виховання є його органічною частиною, духовним стрижнем. Воно формує духовне ядро особистості – її світогляд, етично-естетичне відношення до дійсності.

Відносячи педагогічні цінності до духовних В. Сластьонін і Є. Шиянов розуміють ті особливості педагогічної діяльності, які служать орієнтиром соціальної і професійної активності (вона спрямована на досягнення гуманістичної мети) вчителя і дозволяють задовольняти як його потреби в якісній організації навчально-виховного процесу, так і потреби учня у засвоєнні змісту освіти й розвитку. Сутність аксіологічного підходу розкривається через систему таких принципів: “рівноправність філософських поглядів у рамках єдиної гуманістичної системи цінностей при збереженні різноманітності їх культурних та етнічних особливостей; рівнозначність традицій і творчості, визнання необхідності вивчення і використання доктрин минулого і можливості духовного відкриття в сьогоденні й майбутньому, взаємозбагачувального діалогу між традиціоналістами й новаторами; екзистенціальна рівність людей, соціокультурний прагматизм замість демагогічних суперечок про підстави цінностей; діалог і подвижництво замість месіанства й індиферентності” [2, с. 249]. Основними поняттями педагогічної аксіології вважають цінності, ціннісну свідомість, ціннісне ставлення, ціннісну поведінку, ціннісну установку, ціннісну орієнтацію, освіту, навчання, виховання. Останні три категорії належать до фундаментальних загальнолюдських цінностей.

Розглядаючи місію вчителя початкової школи необхідно виокремити те, що сьогодні необхідно щоб він був вчителем – професіоналом, здатним

формувати в учнях ціннісні орієнтири, що дозволять формуватися особистості дитини, здатної в подальшому реалізуватися у сучасному складному світі з багатьма викликами. Для цього сам майбутній вчитель – особистість юнацького віку виробляє, трансформує їх через засвоєння нових цінностей та формування на їх основі власної діяльності. Процес коригування ціннісних орієнтацій базується на ідеалізованих, унормованих вимогах сучасного суспільства до особистості громадянина та професіонала.

Головними системними характеристиками педагога слід вважати: гуманістичну спрямованість особистості вчителя; цілісну множину взаємопов'язаних духовно-моральних якостей (віра в учня як особистість, здатну реалізувати свій потенціал; любов до дітей і педагогічної професії, України як Вітчизни; надію на реформування системи освіти в країні на особистісно орієнтованій основі, реалізацію розроблених проектів навчання й виховання розвивального характеру; чесність, правдивість, доброту, милосердне ставлення до вихованця та ін.); готовність до педагогічної творчості; готовність до професійно-педагогічного вдосконалювання і рефлексії цього процесу; готовність до педагогічної праці [5, с. 36].

Для практичної готовності майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності серед основних функцій велике значення має ціннісно-орієнтаційна. Ціннісно-орієнтаційна функція передбачає:

- розкривати вихованцям багатство й красу рідного слова, формувати у них усвідомлену потребу у вивченні рідної мови і надавати допомогу їм у цьому процесі;

- забезпечити осмислення, внутрішнє прийняття кожним учнем таких цінностей, як духовність, моральність, знання, праця й людина праці;

- викликати у дітей почуття поваги і поклоніння Матері, забезпечувати усвідомлення ними обов'язків перед нею;

- виховувати і зміцнювати у кожному учні любов до рідного дому, землі, на якій він народився, національної культури, Вітчизни як нетлінним цінностям людства;

- формувати в учнів стійкий інтерес до книги як берегині усної народної та літературної творчості, таємниць природи і суспільства;

- забезпечувати усвідомлення вихованцями значення творчості, самоосвіти й самовиховання для власного розвитку [5, с.37-38].

Для процесу формування ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів початкової школи важливим є визначення поняття “мудрість”. За В. Кременем, “Для освіти, враховуючи запити сучасної інформаційно-технологічної цивілізації в її економічних детермінаціях, мудрим є той, хто здатен практично зіставляти життя і смисл, зводячи їх до єдності, основаної на позитивних людських цінностях. Адже сьогодні так багато всього негативного, починаючи від глобальних катастроф до кризи духовності. Поняття «мудрий» відображає міру просвітленості й знання реальних проблем людського життя в контексті індивідуальних ціннісних смислів. У цьому аспекті ціннісно-смісловий універсум постає діяльно-творчим буття людини. Співвідношення мудрості з цінностями повинно набути освітньому процесі конкретного значення, враховуючи рівень вимог до сучасної людини, знання якої мають дедалі урізноманітнюватися. Завдяки цьому людина одержує здатність трактувати знання в контексті цінностей сучасного їй життя і формувати відповідно своє ціннісне відношення до них” [4, с. 559].

Сьогодні, завдяки зростанню соціальної мобільності, відбувається синтез різних і навіть антагоністичних цінностей. Процес взаємного культурного «опромінення» цивілізації значно посилив релятивізацію у сфері оцінок. Завдяки засобам масової інформації і комунікаціям цінності «чужих цивілізацій» отримали широке розповсюдження, притягуючи одних людей, відштовхуючи чи інших. Людині стає все важче жити в атмосферній культурі, де навіть в найпростіших ситуаціях вона змушена вибирати між різними моделями дії і оцінок. Е. Фромм з гіркотою підкреслював: “... більшість людей вагається між різними системами цінностей і тому ніколи не розвиваються повністю в тому чи іншому напрямку. У них нема ні особливих чеснот, ні особливих вад” [10, с. 289].

Освоєння означених цінностей відбувається через освіту. Предметом особливої турботи має стати ціннісно-орієнтаційна структура індивідуальності молодшої людини – педагога, вчителя початкової школи: спрямованість, сталість і дієвість цінностей як найвищої диспозиційної під системи особистості.

Реалізація засобами освіти означеної мети передбачає передусім виявлення індивідуальності молодшої людини, збалансованість її фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку; формування компетентної особистості; виховання громадянськості як інтегральної характеристики особистості, що зумовлює характер її взаємодії з державою, суспільством загалом. Виконання

освітою цих завдань, формування у молоді відчуття межі між демократією і анархією, міжособистою свободою і правилами громадянського співжиття; розуміння цінності людської свободи можливе лише на основі загальнолюдських гуманістичних та демократичних цінностей, а також національних цінностей як складової загальнолюдських та основи національного менталітету громадянина української держави.

За умов, коли освіта має забезпечити європейський вибір України шляхом виховання молоді в дусі європейських цінностей особливо важливо оцінювати її не лише за обсягом отриманих знань і вмінь, а й за результативністю їх трансформування в світоглядні пріоритети й ціннісні настанови, а також – у відповідні рівні компетенцій. Серед них політична й соціальна компетенції розкриваються в умінні брати участь у виробленні спільних рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, брати відповідальність на себе, бути активним у функціонуванні та поліпшенні діяльності демократичних інститутів; економічна – забезпечує передумови для повноцінної життєдіяльності в сфері матеріального виробництва, розподілу та споживання матеріальних ресурсів; мовна ж стосується опанування усним і письмовим мовленням державною, рідною та іншими мовами; культурна компетенція формує здатність до діалогу, взаємоповагу між громадянами, вміння жити у злагоді з представниками інших культур, мов і релігій; інформаційна забезпечує засвоєння нових технологій, вміння їх застосовувати; екологічна спрямована на гармонізацію відносин людини з природою тощо.

Вимоги суспільства до вчителя початкової школи надзвичайно високі, оскільки його діяльність надто важлива у процесі формування особистості молодшого школяра – члена суспільства, громадянина України, людини сучасної цивілізації. Завданням закладу вищої освіти, що провадить професійну підготовку є формування ціннісних орієнтацій учителів початкової школи.

Література

1. Вишневський О. На тернистому шляху до себе / О. Вишневський // Рідна школа, 1995. – №5. – С. 3-8.
2. Исаев И.Ф. Аксиологический и культурологический подходы к исследованию проблем педагогического образования в научной школе В.А. Слостенина / И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов //Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития: Материалы юбилейной

- Международ. научно-практ. конференції, приуроченій к 10-літтю МАНПО. – М.: МГПУ, 2005. – Ч. 1. – С. 249.
3. Ковальчук Т. Особливості формування єдиного культурного простору об'єднаної Європи / Т. Ковальчук // Віче, 2009. – №3. – С. 15.
4. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. С. 559.
5. Кучерявий О.Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навчальний посібник / О.Г. Кучерявий. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2014. – С. 36.
6. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір [колективна монографія] / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ України, 2008 – 367с.
7. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / М.И. Михальченко. – К., 2001. – С. 255.
8. Молодиченко В.В. Ціннісний контекст духовного світу сучасної студентської молоді// Мультиверсум: філософ. альм.: зб. наук. пр./ гол. ред. В. В. Лях. – 2009. – Вип. 80. – С. 207-217.
9. Ружмон Д. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. [пер. з фр.]. – Львів, ЦГД Львівського університету ім. І.Франка, 1999. – С. 174.
10. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М., 1993. – 289 с.